

Baltian verinen kristillistäminen

Antti Ruotsala

Henrikin Liivinmaan kronikka. Suomennos Maijastina Kahlos & Raija Sarasti-Wilenius. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003. 264 s.

Keskiaikaiset ristiretket ovat niin järkyttävä kuin kiehtovakin osa länsimaisen kulttuurin historiaa. Usein ajatellaan, että ristiretkien kohteina ovat olleet vain muslimit. Niitä tehtiin kuitenkin myös omia kerettiläisiä sekä läntisen kristikunnan lähipiirissä eläneitä, luonnonuskontoja harjoittaneita pakanoita (lat. *paganī*) vastaan. *Henrikin Liivinmaan kronikka* (lat. *Heinrici chronicon Livoniae*) kertoo, kuinka Liivinmaalla eli nykyisen Viron ja Latvian alueilla eläneet pakanalliset kansat liitettiin ristiretkien avulla Rooman kirkon ja länsimaisen kulttuurin valtapiiriin vuosina 1184–1227.

Kirjan on kirjoittanut todennäköisesti saksalainen, Henrik-niminen pappi, lähetystyöntekijä, joka oli mukana sotaretkilläkin, sillä hän kuvaa asiantuntevasti useita taisteluja ja linnojen valtauksia. Monipuolisen kielitaitonsa ansiosta hän sai toimia myös ristiretkeläisten tulkkina. Henrik oli siis silminnäkiä, joka osasi hyödyntää kirjallisia lähteitä sekä suullista perimätietoa.

Liivinmaa ahdingossa

Kronikan kuvaamana aikana Liivinmaalla ei ollut vielä erillisiä kuningaskuntia saati valtioita, vaan aluetta asuttivat lukuisat itämerensuomalaisia ja balttilaisia kieliä puhuneet heimot. Edellisiä olivat virolaiset ja liiviläiset. Jälkimmäisiä taas semgallit, latgallit, seelit ja kuurilaiset, jotka sulautuivat sittemmin lättiläisten (latvialaisten) kansaksi. Maakuntalaitos sotaväkineen ja muinaislinnoineen sekä heimojen yhteiset käräjät olivat kuitenkin olemassa.

Liivinmaalla 1180-luvulla alkanut järjestäytynyt käännytystyö oli aluksi rauhanomaista, ja kristinuskoahan oli tihkunut kulttuurikoskehtuksissa muutenkin alueelle. Ilman pakkoa pakanoiden käännyttäminen oli kuitenkin vaivalloista. Nämä pitivät yleensä omia jumaliaan parempina, ja kääntyneet palasivat usein vanhaan uskoonsa – ”niin kuin koirat, jotka palaavat oksennukselleen”, kuvailee Henrik. Tilanne muuttui, kun paavi julisti 1198 Pyhän maan ohella myös Liivinmaan ristiretkialueeksi, ja sen uusi piispa sai tuekseen ristiretkeläisten sotajoukon. Vuoden 1215 Rooman lateraanikonsiilissa, jos-

ta Henrikin kronikkakin kertoo, paavi rinnasti Liivinmaalle ja Pyhälle maalle tehdyt ristiretket toisiinsa. Kun Palestiinaa oli kutsuttu Jumalan Pojan maaksi, niin Liivinmaa nimettiin kuvaavasti Jumalan Äidin, Marian maaksi.

Liivinmaan piispat vaihtuivat, mutta alueelle värvättiin lähinnä Saksasta yhä uusia ristiretkeläisiä ja lähetysaarnajia. Soturikunniaa, läänityksiä ja ryöstösaalista janoavat ammattilaiset alkoivat käydä aseellista taistelua pakanoita vastaan. Myös kauppiaita saapui seudulle. Saksalaisten sillanpääksi muotoutui Väinäjoen suu, johon perustettiin 1201 Riian kaupunki. Ristiretkeläisten armeija ja sodankäynti saivat pysyviä muodot, kun alueelle muodostettiin hengellinen ritarikunta, Kalparitaristo (lat. *Fratres militiae Christi*). Jatkossa Kalparitaristo ja kirkkoa edustanut Riian piispa, jolla oli myös omat aseelliset joukkonsa, joutuivat toistuvasti kiistoihin käännetytjen eli valloitetujen alueiden omistuksesta.

Liivinmaan ristiretkiin liittyi tietenkin runsaasti aikakauden uskonnollista innostusta. Pakanoiden sielut oli pelastettava ja heidät oli saatettava Rooman kirkon ja oikean opin alaisuuteen. Sitä paitsi kaatuneet ristiretkeläiset pääsivät marttyyreinä suoraan paratiisiin. Eloönjääneet taas saivat vapautuksia synneistään (lat. *indulgentia*). Samaan tapaanhan ajateltiin ja toimittiin myös toisen suuren monoteistisen lähetysuskonnon, islamin piirissä.

Liivinmaan käännetyistä kiihdyttivät keskisen Euroopan väestölliset paineet sekä Liivinmaahan liittyneet valtopoliittiset ja taloudelliset tekijät. Paljolti oli kyse Itämeren kaupan herruudesta, kamppailusta, johon ottivat osaa kaikki tuon alueen mahdit. Liivinmaalla oli strategisesti suuri merkitys lännen ja idän välisen kaupan välittäjänä. Onnettomia pakanoita ahdistettiin joka taholta. Pohjoiseen saapuivat tanskalaiset, joiden rakentaman linnan ympärille kehkeytyi Revalin (Räävelin) kaupunki, nykyiseltä nimeltään Tallinna (= Tanskan linna). Ruotsalaiset pyrkivät puolestaan huonoin tuloksin pureutumaan Viron länsirannikolle saarenmaalaisten tuhotessa heidän tukikohtansa. Idästä yrittivät venäläiset ruhtinaskunnat Novgorod, Pihkova ja Polotsk juurruttaa alueelle kristinuskon itäistä, ortodoksisista suuntausta. Saaliinjaolle tuli vielä etelästä Liettuan voimakas pakanallinen kuningaskunta, jossa käännettiin virallisesti kristinuskoon vasta 1300-luvulla. Kaikki tahot hyödynsivät Liivinmaan ”alkuperäiskansojen” keskinäisiä vihamielisyyksiä, usuttivat niitä toistensa kimp-

puun ja värväsivät niistä itselleen apujoukkoja. Kehityskulku muistuttaa paljon Euroopan valtioiden siirtomaista uudella ajalla käymää kamppailua, johon on liitetty sellaiset käsitteet kuin kolonialismi ja imperialismi.

Asenteellinen, rikas kronikka

Ristiretkeläisten valloitusota ei sujunut suinkaan vaivattomasti. Takaiskujakin koettiin. Eriytyisesti virolaiset ja saarenmaalaiset tekivät ankaraa vastarintaa. Välillä ryhdyttiin todelliseen kansannousuun. Liivinmaan kronikassa kerrotaan virolaisten vannoneen, että ”kristittyjen nimeä vastaan heillä on yksi sydän ja yksi mieli” Henrikin vihamielisyyttä kohdistuukin kaikista Liivinmaan kansoista erityisesti uppinkaisiin virolaisiin.

Liivinmaan kronikka on ymmärrettävästi hyvin asenteellinen. Sen kirjoittaja, Henrik, tarkastelee tapahtumia saksalaisten näkökulmasta eikä ristiretkeläisten motiiveja juuri kyseenalaisteta. Tuohon aikaan läntisen kristikunnan piirissä annettiin kyllä ei-kristityillekin ihmisarvo, ja kirkko puolsi väkivallattomuutta lähetystyössä. Esimerkiksi luonnollisen moraalilain (lat. *lex naturae*) mukaan pakanatkin rationaalisina olentoina kykenivät ymmärtämään ja noudattamaan kaikille ihmisille yhteisiä ihmisen luontoon ja jumalalliseen järjestykseen perustuvia lakeja. Tiedetään myös, että kristinuskon ja islamin kohtaamisalueilla – Pyreneiden niemimaalla, Sisiliassa ja Palestiinassa – esiintyi jo pakostakin paljon osapuolten välistä rauhanomaista kanssakäymistä ja ajatusten vaihtoa. Liivinmaan kronikka kertoo kuitenkin yleisesti vallalla olleesta asenteesta: vierasuskoinen saattoi luopua erilaisuudestaan vain ottamalla kasteen ja liittymällä jäseneksi kristittyjen yhteisöön.

Henrik ei ollut mikään etnografi. Kantaväestön yhteiskuntajärjestyksestä, sotailuudesta ja uskontoa hän kuvasi vain tarvittaessa. Tällaisia kohtia kuitenkin on, ja ne ovat arvokkaita etnografiantropologisen tiedon lähteitä Henrik kertoo muun muassa pyhistä lehdoista ja metsistä sekä virolaisten Tarapitha-jumalasta. Hän myös selvittää, kuinka käännetyt liivinmaalaiset halutessaan palata takaisin pakanuuteen pesivät ottamansa kasteen rituaalisesti pois Väinäjoessa. Samalla tavoin he pesivät ja puhdistivat talonsa sekä linnansa vedellä ja harjoilla yrittäen näin hävittää kasteen maagisen vaikutuksen. Käännetyt olivat näet ottaneet pakanoiden

rakennukset kristinuskon haltuun pirsrottamalla niihin vihkivettä.

Kronikkaan sisältyy kiinnostava kuvaus siitä, miten pakanoilta yritettiin viestittää kristinuskon sanomaa myös rauhanomaisesti, näytelmän keinoin. Henrik kertoo:

”Samana talvena (1205/1206) esitettiin keskellä Riikaa taidokas profetianäytelmä, jotta pakanat omin silmin näkemällä oppisivat kristinuskon perusteet. Tulkki selitti näytelmän sisällön huolellisesti niin paikalla olleille kääntyneille kuin pakanoillekin. Mutta kun Gideonin aseistetut miehet taistelivat filistealaisia vastaan, pakanat pelkäsivät tulevansa surmatuiksi ja alkoivat paeta. Heidät kutsuttiin kuitenkin varovaisesti takaisin.”

Henrik ei ollut korkeasti koulutettu oppinut, vaan ennen kaikkea käytännön pappismies. Monet tuon ajan ranskalaiset ristiretkikronikat ovat henkilökuvauksissaan huomattavasti syvällisempiä ja tapahtumien käsittelyssään vihahtekkaampia. *Henrikin Liivinmaan kronikka* ei ole mikään viihdyttävä lukukokemus. Silti kaikessa karuudessaan ja lohduttomassa monotonisuudessaan se kertoo kuitenkin ehkä totuudenmukaisimmin juuri sen, mistä oli kyse. Toistuvasti Henrik raportoi ristiretkeläisten etenemisestä pakanoiden alueille: ”Poltimme ja hävitimme kaiken, tapoimme kaikki miehet, otimme naiset ja lapset vangeiksi ja ryöstimme paljon karjaa ja hevosia.” Kun totaalista terroria oli harjoitettu riittävän kauan, pakanat yleensä lähettivät edustajiaan ristiretkeläisten puheille, ja lupasivat tunnustaa näiden jumalan omia jumaliaan suuremmaksi sekä ilmoittivat ottavansa vastaan kasteen, mikäli heidän henkensä vain säästettäisiin.

Liivinmaan kristillistäminen saatettiin virallisesti päätökseen, kun Saarenmaa kukistettiin alueen maakunnista viimeisenä 1227. Rooman kirkko yritti ottaa tuolloin hallintaansa Baltian sekavan tilanteen, ja alueelle lähetettiin paavin legaatti, Modenan piispa Vilhelm ratkomaan niin valloittajaosapuolten saksalaisten ja tanskalaisien kuin Riian piispan ja Kalparitaristonkin välisiä ristiriitoja. Piispa Vilhelm ymmärsi tilanteen myös käännytettyjen liivinmaalaisten näkökulmasta. Hän arvosteli heidän huonoa kohteluaan ja kehotti kalparitareita kohtelemaan heitä oikeamielisesti, jotta he eivät vajoaisi takaisin pakanoiteen. Vastakastettujen harteille ei saanut sälyttää esimerkiksi liiallisia verorasituksia vaan vain ”Herran kevyt ja suloinen kuorma”. Jatkossa Liivinmaan talonpojat menettivät kuitenkin vapauttaan. Missä

määrin he joutuivat jo keskiajalla maaorjuuteen, on kiistanalainen kysymys. Joka tapauksessa alueelle syntyi saksalaisten ja paikallisen väestön muodostama, jakaantunut, eriarvoinen yhteiskunta. Tanskalle jäivät vielä nykyisen Viron pohjoisosan maakunnat, jotka Tanskan kuningas kuitenkin myi 1346 Saksalaiselle ritarikunnalle, johon Kalparitaristo oli sulautettu jo 1237. Venäläisistä ei ollut enää saksalaisten uhkaajiksi mongolien alistettua heidät osaksi imperiumiaan, mistä Liivinmaan kronikka tarjoaa kiinnostavia viitteitä. Näin koko Baltia Liettuaa lukuun ottamatta päätyi saksalaishallintaan, ja Liivinmaasta muodostui hajanainen valtioliitto, joka säilyi 1500-luvun puoliväliin asti osana Pyhää saksalais-roomalaista keisarikuntaa.

Liivinmaa, Suomi ja Eurooppa

Baltian historian asiantuntija Seppo Zetterberg on kirjoittanut Liivinmaan kronikkaan 40-sivuisen, valaisevan ja lennokkaankin johdannon. Kronikkaan sisältyvät kartat, piirroskuvitus, oivallinen henkilö- ja paikannimihakemisto sekä hieman liian suppeat, teknis-luonteiset viitteet. Viitteissä olisi voitu perustella esimerkiksi suomennoksen sanavalintoja, kertoa vähän vaikkapa Tarapithajumalasta tai miettiä kronikan tietojen vastaavuuksia muihin lähteisiin.

Kaiken kaikkiaan teos on kuitenkin huolellisesti toimitettu, ja kääntäjät Maijastina Kahlos ja Raija Sarasti-Wilenius ovat tehneet erinomaista työtä. Edes nykyään niin tavanomaisia, lukijaa harmittavia korrelaatti- ja pilkkuvirheitä ei kirjasta löydy. Ballista-niminen ase olisi kuitenkin voinut olla yksinkertaisesti jalkajousi – vai oliko kyseessä myös varsijousi. Nämä olivat uudenaikaisia, tarkkoja ja haarniskat puhkovia tappovälineitä, joita liivinmaalaiset eivät vielä tunteneet. Edelleen viitteessä 137 kerrotaan, että ”kumaanit olivat turkkilaissukuinen kansa, joka asettui 1200-luvulla Unkariin ja sulautui siellä unkarilaisiin”. Itse asiassa kumaanit hallitsivat Euraasian läntisiä, laajoja aroalueita aina Volgalle asti. Mongolien hyökkäyksen seurauksena osa heistä pakeni Unkarin pustalle. Mongolit kukistivat kumaanit ja liittivät heidät paimentolaisten armeijaansa, ja heidän Eurooppaan 1241–1242 hyökänneet joukkonsa koostuivatkin paljolti kumaaneista. Myöhemmin kumaanit muodostivat pääosan Venäjää alistaneen Kultaisen Ordan paimentolaisista, joita alettiin kutsua tataareiksi.

Kuten Zetterberg johdannossaan ilmoit-

taa, *Henrikin Liivinmaan kronikka* on eteläisten naapurikansojemme liiviläisten, lättiläisten (latvialaisten) ja virolaisten 1100- ja 1200-lukujen taitteen historian ainutlaatuinen lähde. Suomen kristillistämisen vaiheista on olemassa vain hajanaisia lähteitä – ei mitään *Liivinmaan kronikkaan* verrattavaa. Jos maastamme olisi olemassa vastaava teos, se olisi kouluissa pakollista luettavaa ja sen tunteminen kuuluisi yleissivistykseen. Liivinmaan kronikan sivuilla esiintyy kuitenkin myös suomalainen, saksalaisten ristiretkeläisten mukana ollut pappi, jonka suomenkieliseksi nimeksi on vakiintunut hyvänä arvauksena Pietari Kaukovalta (lat. Petrus Kakuwaldus de Vinlandia). Liivinmaan kronikan perusteella voisi olettaa, että tuskin Suomeen heimojen kristillistäminen on aina sujunut kovin väkivallattomasti.

Läntisessä kristikunnassa esiintyi 1200-luvulla jo runsaasti kritiikkiä ristiretkiä kohtaan. Muun muassa englantilainen fransiskaanihilosofi Roger Bacon esitti 1260-luvulla esimerkkinä ristiretkien järjettömyydestä silloisen Saksalaisen ritarikunnan toiminnan Baltiassa

aina semgallitkin mainiten. Hänen mukaansa ristiretkeläisten päämääränä oli liivinmaalaisten orjuutus, mikä vain vieraannutti näitä kristinuskosta ja nostatti näitä vastarintaan. Kristinuskosta ei tullut maailmaan asevoimin, Bacon totesi. Hänen mielestään kaikki vieraiden uskontojen harjoittajat, pakanat mukaan lukien, olisi parasta käännäyttää saarnaamalla. Tehokkainta olisi kuitenkin vakuuttaa heidän oppineet viisaansa kristinuskon paremmuudesta länsimaisen filosofian kehittämin loogisin perusteluin. Nuo viisaat kyllä käännäyttäsivät aikaa myöten sivistymättömät massansa.

Kunpa tätä Baconin menetelmää noudattaisivat tälläkin hetkellä kaikki ne, jotka ovat vakuuttuneita oman uskontonsa tai ideologiansa ylivertaisuudesta.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian tutkijatohtori, joka työskentelee Helsingin yliopiston historian laitoksessa.